

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
Facultatea de Istorie și Filosofie

Școala doctorală „Relații Internaționale și Studii de Securitate”

Teză de doctorat

***DEMOCRATIZAREA STATELOR DIN EUROPA
CENTRALĂ ȘI DE EST DUPĂ CĂDEREA CORTINEI
DE FIER***

Conducător de doctorat,
Prof. univ. dr. Michael SHAFIR

Doctorand,
Flavius Cristian MĂRCĂU

Cluj-Napoca
2016

CUPRINS

INTRODUCERE.....	4
I. DEMOCRATIZARE, DEMOCRAȚIE ȘI CONSOLIDARE – DELIMITĂRI CONCEPTUALE	11
I.1. CE ESTE DEMOCRATIZAREA?	11
I.2. CARE AU FOST MOTIVELE DEMOCRATIZĂRII?.....	13
I.3. CUM POATE FI EXPLICATĂ PRĂBUȘIREA COMUNISMULUI?	15
I.4. ETAPELE DEMOCRATIZĂRII.....	17
I.5. CONSOLIDAREA DEMOCRAȚIEI.....	29
II. DEFINIȚII ȘI DISTINCȚII: REGIMURI DEMOCRATICE ȘI NEDEMOCRATICE	33
II.1. CE NU ESTE DEMOCRAȚIA?	33
II.1.1. REGIMURI AUTORITARE.....	34
II.1.2. REGIMURI TOTALITARE	37
II.1.3. REGIMURILE SULTANICE	40
II.1.4. REGIMURI POST-TOTALITARE	43
II.2. REGIMURILE DEMOCRATICE.....	45
III. NECESITATEA DEMOCRATIZĂRII ÎN STATELE COMUNISTE.....	51
III.1. DE CE AU AVUT LOC TRANZIȚIILE?	53
III.1.1. EFECTUL GORBACIOV	55
III.1.2. PROSPERITATEA VEST-ULUI ÎN COMPARAȚIE CU EST-UL	62
III.1.3. CRIZA ECONOMICĂ A REGIMULUI TOTALITAR.....	63
III.1.4. APARIȚIA SINDICATULUI SOLIDARITATEA	68
III.1.5. INFLUENȚELE OCCIDENTULUI ȘI EFECTUL DOMINO-ULUI.....	73
III.2. CE TIPURI DE DEMOCRAȚII IAU FORMĂ?	76
III.3. CUM PUTEM EXPLICA CRIZA POLITICĂ ȘI TRAIECTORIILE POSTCOMUNISTE DIFERITE?.....	80
IV. 1989 - CĂDEREA REGIMURILOR COMUNISTE ÎN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE EST.....	85
IV.1. REVOLUȚIA „CELOR ZECE ANI” DIN POLONIA	89
IV.2. REVOLUȚIA „CELOR ZECE LUNI” DIN UNGARIA	95
IV.3. REVOLUȚIA „NEGOCIATĂ” DIN BULGARIA	99
IV.4. REVOLUȚIA „CELOR ZECE SĂPTĂMÂNI” DIN CEHOSLOVACIA	101
IV.5. REVOLUȚIA DIN R.D. GERMANĂ.....	105
IV.6. REVOLUȚIA CELOR „ZECE ORE” DIN ROMÂNIA.....	108
IV.7. MODALITATEA DE TRANSFER A PUTERII	119
V. TRANZIȚIA ECONOMICĂ ÎNTRE DECIZIA POLITICĂ A GUVERNELOR POSTCOMUNISTE ȘI MENTALUL COLECTIVIST	123
V.1. ECONOMIA	125
V.1.1. RENUNȚAREA LA ECONOMIA PLANIFICATĂ	129
V.1.2. MODALITĂȚI DE SCHIMBARE A ECONOMIEI.....	133
V.1.3. CE POATE FI REFORMAT?.....	135
V.1.4. MARKETIZAREA	137
V.1.5. PRIVATIZAREA.....	139
V.1.6. PROGRAMELE DE INVESTIȚII STRĂINE.....	143
V.1.7. ȘOMAJUL	145

V.1.8. FORMAREA NOII CLASE DE PROPRIETARI DIN FOȘTII COMUNIȘTI	149
V.2. MENTALITATEA. MOȘTENIRILE COMUNISTE ȘI IMPACTUL NEGATIV AL ACESTORA	152
V.2.1. DEZVOLTAREA PARTIDELOR POLITICE.....	153
V.2.2. NEÎNCREDEREA POPULAȚIEI ÎN NOUA CLASĂ POLITICĂ.....	157
V.2.3. TEAMA DE ASOCIERE.....	159
V.2.4. TENDINȚA DE NERESPECTARE A LEGII ȘI CORUPȚIA.....	160
V.2.5. MEMORIA NOSTALGICĂ.....	162
VI. STUDIU DE CAZ: ÎNGREUNAREA PROCESULUI DEMOCRATIZĂRII DIN ROMÂNIA CA URMARE A PROTESTELOR SOCIALE DE LA ÎNCEPUTUL ANILOR `90.....	165
VI.1. PRIMELE SEMNE ALE NEMULȚUMIRII	167
VI.2. MINERIADA DIN 13-15 IUNIE 1990	172
VI.3. JUSTIFICĂRILE REPRESIUNII.....	180
VI.4. ECOURI ÎN PRESA OCCIDENTALĂ ȘI EFECTUL ACESTORA	182
VI.5. ÎNGREUNAREA PROCESULUI DEMOCRATIZĂRII.....	184
VI.6. CONCLUZII.....	185
CONCLUZII	187
ANEXE	192
BIBLIOGRAFIE	198

CUVINTE CHEIE: COMUNISM, POST-COMUNISM, DEMOCRATIZARE, DEMOCRAȚIE, REGIM TOTALITAR, EUROPA CENTRALĂ, EUROPA DE EST

Împlinirea a 26 de ani de la căderea comunismului în majoritatea statelor Europei Centrale și de Est, ne-a determinat să analizăm acest eveniment îndepărtat și totodată apropiat. Comunismul, ca regim totalitar, reprezintă o parte neagră a istoriei datorită metodelor brutale și a numărului mare de victime pe care acesta le-a făcut de-a lungul timpului. O *pată neagră* ce nu a putut fi îndepărtată mulți ani de la implozia regimului totalitar și care încă se resimte la nivel de mentalitate.

Studiul de față își propune să evidențieze metodele prin care statele Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, Bulgaria, Germania de Est și România, aveau să implementeze regimul democratic ce și-a făcut simțită prezența, ca o consolare, în rândul puținilor apărători ai liberalismului și democrației politice. Pentru aceștia, sublinia Jean-Fracois Revel, înlocuirea comunismului cu o democrație politică, reprezenta o prioritate absolută, „*ce nu putea fi*

subordonată nici unui alt obiectiv și fără de care, de altfel, gândeau ei, nici un alt obiectiv nu putea fi atins: nici prosperitatea, nici dreptatea, nici pacea”¹.

Astfel, demersul nostru analizează cel mai important eveniment de la cel de-al Doilea Război Mondial încoace, și anume democratizarea statelor din fostul bloc sovietic, cât și implozia unui regim ce mai bine de patru decenii a demonstrat că poate funcționa doar în strânsă legătură cu autoritatea excesivă, puternic resimțită în rândul cetățenilor.

Nevoia creării unui regim democratic s-a regăsit la nivel de individ, conturându-se ideea că fiecare cetățean este îndreptățit să trăiască în condiții de demnitate, toleranță și respect. Prin studiul nostru, explicăm modul în care, prin combinarea unor factori pozitivi, a fost generată oportunitatea de schimbare, uzitând de procesul democratizării. Mai exact, vom evidenția etapele care au stat la baza căderii regimului comunist. Dacă pentru instaurarea democrației, Jean Grugel consideră că nu există o listă de opțiuni care, odată alese, să conducă neapărat la instaurarea unui regim democratic², noi am hotărât să dezvoltăm o teorie ce cuprinde diferiți pași ce trebuie parcurși în vedere obținerii acesteia prin intermediul procesului de democratizare.

Vom evidenția ce este un sistem democratic pornind de la întrebarea: *democratic în raport cu ce?* De-a lungul timpului au fost lansate teorii cu privire la caracteristicile regimului democratic. Douglas Rae conturează ideea unei proprietăți a *domniei majorității* în stat; dar putem susține că acest lucru este suficient? Felix Oppenheim are în vedere caracteristica *participării*, însă, conform lui Giovanni Sartori, ar însemna să fim îndreptățiți să considerăm că „*cea mai deplină democrație care a existat vreodată a fost China în timpul așa-numitei revoluții culturale*”³.

Impunându-se o delimitare conceptuală a regimurilor, am reușit să minimalizăm dificultățile prin crearea unui cadru comparativ între regimurile democratice și cele nedemocratice, dezvoltând pe parcurs diferite situații prin care am evidențiat caracteristicile principale ale democrației.

În ceea ce privește *structura tezei și bibliografia de la baza acesteia*, în vederea elaborării studiului nostru, am luat în considerare un model de structurare pornind de la începutul anilor 1980, ajungând până la nivelul anului 1995, dezbătând, pe parcursul a șase capitole, conceptul de *democratizare*; comparația dintre regimurile democratice și cele nedemocratice; necesitatea democratizării în statele comuniste; căderea regimurilor comuniste

¹ Jean-Francois Revel, *Revirimentul democrației*, Humanitas, București, 1995, p. 9

² Jean Grugel, *Democratizarea*, Polirom, Iași, 2008, p. 15

³ Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, Polirom, Iași, 1999, p.178

din Europa Centrală și de Est; aspectele socio-economice, politice, de mentalitate și dezvoltarea securității după ieșirea din comunism și am finalizat cu un studiu de caz în care descriem îngreunarea procesului democratizării din România ca urmare a protestelor sociale de la începutul anilor '90.

Astfel, în primul capitol, intitulat *Democratizare, Democrație și Consolidare – delimitări conceptuale*, oferim o explicație a termenilor *democratizare* și *consolidare democratică* și dezvoltăm o teorie, pornind de la studiile autorilor Gianfranco Pasquino, *Curs de știință politică*; Robert Dahl, *Despre democrație*; Raymond Aron, *Democrație și totalitarism*; Adam Przeworski și Fernando Limongi, *Modernization: theories and facts*; și alții, prin care creăm un set de etape necesare pe care un stat ar trebui să le parcurgă în vederea instaurării democrației - etape generale care, una în succesiunea alteia, vor conduce spre stabilitate, drepturi, pluralitate, libertate, egalitate, ș.a.

De asemenea, s-a impus descrierea procesului de *consolidarea democratică* vizând considerentul că simpla implementare a democrației nu este suficientă pentru ca regimul să reziste în timp. Linz și Stepan subliniază, în articolul „Drumul spre o democrație consolidată” necesitatea consolidării democrației, arătând că „în multe cazuri în care au fost organizate alegeri libere și competitive, guvernului rezultat în urma unor asemenea alegeri îi lipsește atât puterea de «jure» cât și cea de «facto» pentru a determina politicile în multe domenii semnificative, deoarece puterile executivă, legislativă și judecătorească încă sunt constrânse în mod hotărâtor de un angrenaj format din «domenii rezervate», «prerogative militare» sau «enclave autoritare»”⁴.

Continuând studiul nostru, am ales ca în cel de-al doilea capitol, *Definiții și distincții: regimuri democratice și nedemocratice*, să evidențiem, prin comparație, diferențele dintre regimurile democratice și cele nedemocratice, pornind de la întrebarea *Ce nu este democrația?*. În acest sens, uzitând de teoria *a contrario*, ne-am propus să arătăm opusurile regimului democratic, cât și beneficiile pe care acesta le aduce într-un stat. Structura capitolului nu vizează doar prezentarea principalelor caracteristici ale fiecărui tip de regim în parte, ci și reîncadrarea unor state într-o altă categorie⁵ în ceea ce privește regimul pe care l-au cunoscut.

⁴ Juan Linz, Alfred Stepan, „Drumul spre o democrație consolidată”, in Larry Diamond, Yun-han Chu, Marc F. Plattner, Hung-mao Tien, *Cum se consolidează democrația*, Polirom, Iași, 2004, p. 51

⁵ Linz și Stepan consideră că România trebuie încadrată în categoria regimurilor sultanice. Noi, prin analiza efectuată, am demonstrat că România a cunoscut un regim de tip totalitar și nu unul sultanic. De asemenea, am evidențiat faptul că statele decomunizate din Europa Centrală și de Est nu au cunoscut regimurile posttotalitare (așa cum sunt ele descrise de Linz și Stepan)

Problematica nevoii de democratizare am dezbătut-o în cel de-al treilea capitol, *Necesitatea democratizării în statele comuniste*, având ca punct de plecare idea că regimul comunist a pierit din vină proprie; astfel, am evidențiat pe parcursul celor trei subcapitole, motivele care au stat la baza imploziei comunismului; aspectele care au condus spre tranziția la democrație; tipurile de democrație care au luat formă și am oferit o explicație asupra crizei politice și traiectoriilor postcomuniste diferite.

Este interesant de observat cum, inițial, *aspectele negative* care au contribuit decisiv la destabilizarea regimului totalitar, s-au transformat în *aspecte pozitive* ce s-au regăsit la baza democratizării statelor. Diferiți autori au identificat un anumit număr de *probleme* care s-au situat la originea *destrămării regimului comunist*. Spre exemplu, Ralf Dahrendorf, în a sa lucrare *Reflections on the Revolution in Europe*, are în vedere trei motive pentru care regimul totalitar nu a fost capabil să mai supraviețuiască: 1) regimul Gorbaciov; 2) imposibilitatea supraviețuirii regimului comunist; 3) prosperarea Occidentului în comparație cu Uniunea Sovietică. În *Preparing for the Twenty-First Century*, Paul Kennedy, a identificat același număr de motive, însă aceste considerente vizează domeniile: 1) legitimitate; 2) economie și 3) cultură și etnicitate, iar Ken Jowitt, în cartea *Noua ordine mondială. Extincția leninistă*, pornește de la ideea că prăbușirea regimului se datorează următoarelor motive: 1) renunțarea lui Hrușciov la lupta de clasă; 2) neortodoxizarea politicii sovietice de către Brejnev; 3) apariția sindicatului Solidaritatea; 4) relativizarea partidului absolut (al lui Lenin) de către Gorbaciov. Cu toate acestea, din punctul nostru de vedere, și în urma studierii numeroaselor lucrări care tratează această problemă, am extras un număr de cinci motive care au contribuit decisiv la dispariția comunismului: 1) efectul Gorbaciov; 2) prosperitatea Vest-ului în comparație cu Est-ul; 3) criza economică a regimului comunist; 4) apariția sindicatului Solidaritatea și 5) influențele Occidentului și efectul dominoului. Pe lângă explicarea motivelor enunțate anterior, am oferit o explicație asupra traiectoriilor diferite ale statelor postcomuniste, prezentând aspectele ce au condus spre acest fenomen.

Ajungând la *finalul* regimului comunist, în capitolul al patrulea, *1989 – căderea regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est*, am tratat problematica revoluțiilor din Europa Centrală și de Est din punct de vedere cronologic, însă fără a diminua importanța Poloniei în succesiunea evenimentelor din fostul bloc sovietic. Sindicatul polonez *Solidaritatea* a jucat un rol crucial în anii '80, culminând cu *negocierea la masa rotundă* dintre comuniști și opoziție. A fost primul caz în care comunismul a cedat, dând dovadă că este incapabil să mai poată gestiona o criză, preferând să negocieze în loc să uziteze de vechile metehne bazate pe forță. Vom observa în acest capitol cum Polonia a declanșat o

contaminare pozitivă în restul statelor comuniste care, până la sfârșitul anului '89, vor fi fost eliberate de sub dictatura comunistă, producându-se un *efect clar al dominoului*. Însă un caz particular, în ceea ce privește aceste revoluții antitotalitare, îl reprezintă România, iar acest lucru se datorează în mare măsură evenimentelor sângeroase din decembrie 1989. Numărul morților și al răniților din timpul acestor evenimente a fost extrem de mare în comparație cu restul revoluțiilor antitotalitare din țările comuniste.

Dacă până în acest moment demersul nostru a vizat perioada dinainte de '89, în al cincilea capitol, denumit *Tranziția economică între decizia politică a guvernelor postcomuniste și mentalul colectivist*, tratăm exclusiv perioada de după 1989, în care regimul comunist nu mai există. Descriem procesul de democratizare al sectorului economic punând accent pe mecanismele de transformare ale pieței și arătăm cum moștenirile negative, ce s-au resimțit în postcomunism, au stat la baza construirii politicii și economiei în primii ani de libertate.

Ultimul capitol al cercetării de față reprezintă un studiu de caz ce tratează subiectul României din primii ani de la căderea comunismului, intitulat *Îngreunarea procesului democratizării din România ca urmare a protestelor sociale de la începutul anilor '90*. Decembrie 1989 a dat posibilitatea reconfigurării scenei politice prin înlocuirea comunismului cu un sistem democratic, dar în cazul României lucrurile nu au fost atât de simple, în bună parte datorită protestelor sociale apărute în anul 1990 ca nemulțumire față de noul guvern provizoriu și de modalitățile acestuia de acțiune. Particularitatea pe care o reprezintă cazul României se regăsește tocmai în faptul că liderii postcomuniști au demonstrat o reticență față de opoziția formată din noile partide politice. Ba mai mult, manifestațiile au fost reprimite cu o agresivitate demnă de un regim totalitar, încălcându-se drepturile omului prin uzitarea excesivă a forței de către participanții la represiune. Pe lângă aceste aspecte, am demonstrat încetinirea procesului democratizării, cât și întârzierea lui, arătând inclusiv aspectele negative ce s-au resimțit pe scena internațională.

Urgența temei pe care am propus-o, având în vedere că suntem contemporani cu această perioadă, sau născuți după aceea, reprezintă un punct de interes tocmai datorită faptului că anul 1989 a marcat prăbușirea regimului comunist ce supraviețuise mai bine de patru decenii.

Bibliografia în acest domeniu este una vastă, noi reușind să parcurgem o mare parte dintre numeroasele cărți și articole scrise despre subiect, selectându-le pe acelea care au prezentat argumente bine definite pentru a ne putea argumenta propria viziune asupra procesului democratizării din Europa Centrală și de Est, aplecându-ne cu un interes aparte pe

statele Polonia, Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia, Germania de Est și România. În cercetare de față am avut în vedere selectarea acelor autori care pot fi considerați de referință în acest domeniu: Juan Linz, Alfred Stephan, Gianfranco Pasquino, Robert Dahl, Hans-Dieter Klingemann, Robert E. Goodin, Guillermo A. O'Donnell, Jean Grugel, Giovanni Sartori, Grzegorz Ekiert, Stephen E. Hanson, Jean-Francois Revel, Michael Shafir, Adrian Gorun, Cătălin Zamfir, Raymond Aron, Leslie Holmes, Zbigniew Brzezinski, Ken Jowitt, Vladimir Tismăneanu, Hannah Arendt, Domenico Fisichella, Chantal Millon-Delsol, Carl J. Friedrich, Max Weber, E. Chehabi, Pierre Manent, și alții.

În ceea ce privește *obiectivele/ipotezele de cercetare*, am avut în vedere:

- Concentrarea pe oferirea unui cadru atât teoretic, cât și analitic, asupra reconstruirii procesului democratizării din Europa Centrală și de Est.
- Tratarea unui subiect ce vizează istoria recentă a Europei Centrale și de Est, iar bibliografia pe care am folosit-o este formată din autori de referință pentru acest domeniu, ce au elaborate diverse teorii în vederea realizării tranziției de la totalitarism sau autoritarism spre democrație. Noutatea în studiul nostru constă tocmai în faptul că unele dintre aceste lucrări de referință nu se pliază pe cazul statelor postcomuniste⁶, noi reușind să demonstrăm acest lucru. Astfel, cu ajutorul acestor lucrări am elaborat un *pattern* care poate sta la baza unei tranziții în cazul în care un stat iese brusc dintr-un sistem autoritar sau totalitar.
- Dezvoltarea spiritului critic și a abilităților analitice și sistematice, specifice unui specialist din domeniul Relații Internaționale și Studiilor Europene.
- Prezentarea unei istorii recente verosimile în ceea ce privește căderea regimului comunist din cele șase state enumerate anterior, cât și etapele prin care acestea au definitivat procesul de liberalizare a pieței și a implementării democrației.
- În ultimul rând, prin studiul de caz pe care l-am abordat, ne-am dorit să verificăm teoria pe care am dezvoltat-o, arătând cum statul ales de noi a cunoscut o încetinire a procesului democratizării, tocmai datorită nerespectării etapelor necesare acestuia.

Metodologia de cercetare a fost una complexă, bazată pe multidisciplinaritate; astfel, în elaborarea studiului, am făcut apel la examinarea critică și riguroasă a surselor bibliografice, prin *corelare* și *comparație*, reușind să observăm diferențele și asemănările dintre informațiile istorice pe care le-am putut extrage și care au prezentat argumente solide.

⁶ Spre exemplu: lucrarea *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1996, scrisă de Juan Linz și Alfred Stepan, tratează problematica regimurilor posttotalitare care, în cazul unor state decomuniste, nu își găsesc aplicabilitatea

Stabilirea relației *cauză-efect* (metoda cauzalității) în studiul democratizării statelor postcomuniste ne-a permis să creionăm cadrul în care democratizarea a fost posibilă, dar și să înțelegem în adâncime acest proces realizat în urma evenimentelor ce s-au succedat în anul 1989 și care a condus spre instaurarea democrației în statele decomunizate. Nu avem în vedere doar factorii de natură economică, politică, ci și psihologia și comportamentul oamenilor. Astfel, conform lui March Bloch⁷, în ceea ce privește cauzalitatea multiplă, se impune să oferim un răspuns întrebării *de ce?* - de ce a fost posibilă democratizarea?

Prin metoda *analizei documentelor*⁸ (documente oficiale, date statistice, date obținute în cadrul unor cercetări, materiale de presă, ș.a.) am reușit să înțelegem mai bine fenomenele sociale, politice și economice la nivelul statelor decomunizate. Țelul nostru a fost acela de a elabora acest studiu pe baza coerenței și clarității, iar în acest caz am apelat la *analiza descriptivă*, fără a lipsi *hibridizarea metodologică* (interdisciplinaritatea metodologică) având în vedere multitudinea de domenii pe care se bazează cercetarea de față, și nediminuând *hermeneutica calitativă*⁹ de cercetare a diferitelor situații și evenimente ce au avut loc în Europa Centrală și de Est, înainte și după căderea comunismului. În ceea ce privește studiul de caz, *hermeneutica documentelor* ne-a permis să ne formăm o viziune exactă asupra evenimentelor ce s-au petrecut în România la începutul anilor '90.

Pe lângă metodele descrise anterior, am făcut apel la lucrările de memorialistică și la autobiografiile scrise de către foștii lideri ce se regăseau pe scena politică ori s-au făcut remarcăți în timpul revoluțiilor antitotalitare. În ceea ce privește astfel de surse, trebuie să menționăm că nu putem lua în considerare toate mărturiile, întrucât memorialistica poate întâmpina un grad ridicat de subiectivitate, însă coroborându-le cu documente oficiale, fapte și alte lucrări ce tratează același subiect, am putut, credem noi, extrage faptele autentice.

⁷ Marc Bloch, *Pledoarie pentru istorie*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2007

⁸ Sorin Dan Șandor, „Metode și tehnici de cercetare în științele sociale”, <http://www.apubb.ro/wp-content/uploads/2011/02/Support-MTCS-Ro.pdf>, accesat la 4.04.2015

⁹ A se vedea Jerzy Topolsky, *Metodologia istoriei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987